

## БЪЛГАРИСТИКАТА ВЪВ ФРАНЦИЯ

(По случай 50 години от основаването на катедра по български език и литература при Националното училище за живи източни езици — Париж)

НИКОЛА КОЛЕВ

Катедрата по български език и литература при Националното училище за живи източни езици в Париж — днес Национален институт за източни езици и цивилизации към Парижкия университет — празнува тази година своята петдесетгодишнина. Но в действителност българистиката във Франция има много по-дълга история. И това е съвсем естествено, като се има пред вид, че по едно щастливо съвпадение на обстоятелствата българите първи създали своя азбука и своя книжнина, поради което българистиката бележи и началото на славистиката. Следователно интересът във Франция към славистиката е бил съпроводен и със запознаването с историята и на българския език и българската литература.

Според френските слависти за начало на славистиката във Франция трябва да се счита книгата на *Ф.-Г. Ешхоф* (1799—1875), един от първите френски индоевропеисти, а именно „История на езика и на литературата на славяните — руси, сърби, бохемци, поляци, литвийци“, обнародвана през 1839 г.,<sup>1</sup> както и издаването на сп. „*Revue slave*“ от Г. Н. Бонковски и К. Брониковски от същата епоха. Но в действителност тази част се пада на *Клод Фориел* (1772—1844), родоначалника на сравнителното литературознание и на фолклористиката във Франция, който още през 1831—1832 г. прочел лекции в Сорбоната върху народната поезия у сърбите и у гърците. Клод Фориел не се задоволил да говори в лекциите си само за гръцките и сръбските народни песни, но разширил темата си и за народното творчество у други славянски народи. Така в уводната си лекция той дал обща картина за историческото и културното развитие и на другите балкански народи, а деветата си лекция посветил на славянския епос, като засегнал някои проблеми от епоса на русите и чехите.<sup>2</sup> Тук логично изниква въпросът, защо Фориел е пренебрегнал българската народна поезия и българския епос. Обяснението е, че Фориел бил полиглот, но не владеел нито един славянски език. За своите лекции той си послужил с преводите на народната поезия у сърбите, чехите и русите на някой от западноевропейските езици. За съжаление до тази дата нямало още преводи на българската народна поезия на някой от тези езици.<sup>3</sup> В тази връзка заслужава да се отбележи фактът, че българинът от Велико Търново *Никола С. Пиколо* (1792—1865) не само пребивавал по това време в Париж, бил близък приятел на Клод Фориел и един измежду най-усърдните му сътрудници в събирането на гръцки народни песни, но не го запознал с българската народна поезия. Причината за това негово поведение ще трябва да се търси не толкова в елинофилството му, което не му попречило да бъде и добър родолюбец, колкото в биографията му: напуснал отечеството си твърде малък и прекарал целия си живот в чужбина — Румъния, Гърция и Франция, — той не ще да е познавал родната си култура.<sup>4</sup>

Едва през 1840 г. била създадена катедра по славянски езици и литератури към Колеж дьо Франс в Париж. От тази дата започнала и официалната, действителна история на славистиката във Франция. За пръв професор и ръководител на катедрата бил назначен световно-

известният поет Адам Мицкевич (1798—1855), по това време емигрант във Франция. На този пост Мицкевич останал само четири години (до 1844 г.). На негово място през 1845 г. бил натоварен с лекциите по славистика *Сиприен Робер* (1807—1878), първият французин-славист. За съжаление още няма цялостно проучване на неговата дейност. Обикновено името му се споменава от историците на нашето Възраждане по повод цитираните извадки от произведенията му, писани в полза на българската национална кауза и изобщо за българите. Тези редове са написани по личните впечатления на автора, след като пропътувал Балканите през 1842—1843 г. У френските слависти се намират много осъдени данни от биографията и дейността на С. Робер като професор по славянски езици и литератури и като славянофил.

След Сиприен Робер за преподавател и ръководител на катедрата бил назначен полският филолог *Александър Ходзко* (1804—1891), който в продължение на 25 години чел лекции и водел упражнения по славянски езици и литератури в Колеж дьо Франс. (от 1857 до 1883 г.).

След оттеглянето на Александър Ходзко ръководството на Колеж дьо Франс обявило за пръв път през 1885 г. конкурс за професор и ръководител на катедрата по славянски езици и литератури. (Дотогава преподавателите по тази дисциплина били назначавани само за временни преподаватели.) На конкурса се явили трима кандидати: *Луи Леже*, бивш преподавател по история на южните славяни и по политическа история на Чехия в Сорбоната от 1868 до 1870 г., от 1873 г. — по сърбохърватски в Националното училище за живи източни езици, а през 1876 г. бил назначен и за професор по руски език при същото училище; *Огюст Дозон*, дългогодишен дипломатически представител на Франция в различни балкански страни<sup>5</sup>; *Ладислав Ходзкевич*, поляк по произход.<sup>6</sup> Конкурсът бил спечелен от Луи Леже и той бил първият редовно избран, а не назначаван от министъра на просветата професор и ръководител на катедрата по славянски езици и литератури при Колеж дьо Франс. На този пост Луи Леже (1843—1923) останал до смъртта си през 1923 г.

В своите лекции всички горепосочени преподаватели в Колеж дьо Франс се спирали обикновено на старобългарски език и старобългарската книжнина като първоизточници на славистиката, а що се отнася до новата българска литература или новобългарски език, или изобщо не засягали тези въпроси, или пък правели само бегъл преглед.<sup>7</sup>

За пръв преподавател във висше училище във Франция на новобългарски език и на новата българска литература трябва да се счита *Огюст Дозон* (род. 2 февр. 1822 г., поч. на 31 дек. 1890 г.). След спечелването на конкурса за професор и титуляр на катедрата по славянски езици и литератури при Колеж дьо Франс от Луи Леже през 1885 г. на овакantenото от него място за преподавател по славянски езици при Националното училище за живи източни езици бил назначен именно Огюст Дозон, вторият участник в конкурса в Колеж дьо Франс.

Баща му бил юрист и може би заради това и синът завършил право, но пишел стихове и общувал с поети като Алфред дьо Виньи и Шарл Бодлер. Имал голямо влечение към чуждите езици и постепенно научил английски, немски, италиански, арабски, турски и дори санскритски и малезийски. Проявил се и като преводач от италиански, английски (Дж. Милтон), от немски (Ф. Новалис, Г.-А. Бюргер). След завършване на висшето си образование бил назначен в Министерството на вътрешните работи (1841), после преминал към Дирекцията на изкуствата (1845). Но вероятно поради познаването му на чужди езици решил да постъпи в Министерството на външните работи. За тази цел през 1847 г. се явил на изпит за служител на консулските представителства и постъпил като „стажант-консул“ във Военното училище Сен-Сир. Междувременно се бил запознал в Париж с двама бъдещи държавници на Сърбия — Ристич и Груич. С тяхна помощ започнал да учи сърбохърватски език. Това ще да е допринесло за назначаването му като „канцлер“ (пазител на печата) във Френското консулство в Белград през март 1854 г., където останал цели девет години (до 1863 г.). От Белград бил преместен в Мостар като вицеконсул (1863—1865), в Пловдив (от 20 дек. 1865 до 20 февр. 1869), за консул в Янина и Кипър (1869—1881) и накрая — като генерален-консул в Солун (1881—1885). Благодарение на влечението си към чуждите езици той се възползвал от дългия си престой в балканските страни не само за да научи добре всички балкански езици (сърбохърватски, български, албански, гръцки), но и да се запознае отблизо с живота, борбите и възжеланията на балканските народи.<sup>8</sup> Годините, които Дозон прекарал сред балканските народи, били решителни

за тяхното окончателно освобождение от османското робство, за тяхното политическо и икономическо развитие. Той бил свидетел на отчаяната съпротива на Османската империя да се задържи на Балканите, но също така и на съперничеството между великите сили да наложат своето влияние в новоосвободените страни. Като дипломатически представител той е трябвало да провежда политиката на своето правителство, но, от друга страна, от обективността на докладите му зависело до известна степен и определянето на политиката на Франция към отделните балкански страни. Така по внушение на френското правителство Високата порта предприела прокарването на реформи в учебната система с цел да направи новите училища по-привлекателни за българската младеж и по този начин да отслаби руското влияние в България чрез училищата, но едновременно да препречи пътя и на развитието на учебното дело сред българите. Огюст Дозон, който бил добре запознат с този въпрос, в няколко доклада се помъчил да убеди френското правителство да разбере, че тази политика е обречена предварително на неуспех, тъй като в България съществува вече добре изградена учебна система и Франция, вместо да пречи на нейното развитие, би трябвало по-скоро да го подпомага, още повече, че изучаването на френски език било добре застъпено в програмите на българските училища.

За настоящата статия по-голям интерес представлява дейността на Огюст Дозон като българист. В това отношение на първо място трябва да се спомене издадената от него през 1875 г. сборка от български народни песни: „*Chansons populaires bulgares inédites*“, Paris, 1875, XLVII—423 с. Запознаването му с южнославянското народно творчество датира още от пристигането му в Белград през 1854 г., тъй като през същата година обнародвал в превод на френски език две песни от Косовския цикъл; „*Le tzar Lazare et la tzarine Militza*“ и „*La jeune fille et le poisson*“ (Revue de l'Orient, de l'Algérie et des colonies. Paris, 1854, t. XV, p. 62 et 217—221),<sup>85</sup> а през 1859 г. издал в Париж „*Poésies populaires serbes*“.

Нашите специалисти фолклористи не се спират много върху сборката от български народни песни, като обикновено се задоволяват да я отбележат, а М. Арнаудов в своя основен труд по български фолклор „Очерки по българския фолклор“. С., 1934, с. 113, пише, че той бил „много по-скромен по обем и все тъй некритичен в подбора на материала“, че Дозон се опитвал „да прави на места в забележките си сравнителен балкански фолклор, но се оказва твърде повърхностен“, а Хр. Герчев, „Поглед върху развоя на българската диалектология“. С., 1911, е отбелязал, че той, както и други някои сборници нямали голямо значение за диалектологията на българския език.<sup>10</sup> Тези критики обаче едва ли са напълно основателни, тъй като не се взима пред вид развитието на фолклора и на диалектологията като научни дисциплини. Христо Герчев сам подчертава, че този недостатък на сборника на Дозон е общ и на други подобни издания. На пръсти се броят издадените до тази дата сборници от български народни песни, а именно тези на Ив. Богоров (1842), на П. Безсонов. М., 1855, на Д. и К. Миладинови. Загреб, 1861, и на Л. Каравелов. М., 1855. Сигурно и самият Дозон не си е поставял за задача да издаде строго научен труд по български фолклор и българска диалектология. Заслугите на Дозон трябва да се търсят в друга посока, а именно като създател на първия сборник от български народни песни на западноевропейски език. Именно поради липсата на български народни песни, преведени на някои от тези езици, френският литературен критик и историк и основател на филологията, сравнителната литературна история и фолклористиката във Франция Клод Фориел (1772—1844) прочел през учебната 1831—1832 г. цикъл от лекции върху гръцката и сръбската народна поезия. В това отношение Любен Каравелов е по-обективен, като за някои неудачи в подбора на песните той не вини толкова автора на сборника, колкото българите, които са го снабдили с погрешни или измислени текстове като тези на Ст. Веркович.<sup>11</sup> За издаването на своя сборник Дозон използвал не само издадените вече сборници с български народни песни, но и ръкописните сборки на Найден Геров, Васил Чолаков, Захари Икономович, Петко Р. Славейков, Х. Г. Кисимов, както и ръкопис с народни песни от Пирдопско без автор и др.<sup>12</sup> Но в сборника си поместил само 88 песни, като целта му е била да представи всички жанрове, както сам той ги е озаглавил: самодивски и църковни (16), хайдушки и овчарски (26), любовни и смесени (46) и само 11 и един разказ от Верковичевите, а така също и песни от различните краища на България. Друго важно качество на този сборник е, че авторът не се е задоволил да обнародва само преводите, но и оригиналния текст. Накрая пък Дозон е при-



бавил и българско-френски речник. Така че френските фолклористи са имали вече подръка както оригинала, така и превода, който са могли да проконтролират чрез речника. Друга заслуга на Дозон е уводът към сборката (47 с.), който представлява цяла студия, посветена на българската народна поезия: произход, жанрове, форма, изпълнение и изпълнители, както и мястото на тази поезия сред общия балкански фолклор и пр., като в началото няколко страници разказват за историята на българския народ. От гледна точка на Франция такава студия също се пише за пръв път. Наистина още през 1831—1832 г. К. Фориел се беше опитал да направи подобно съпоставяне на фолклора на всички балкански страни, но беше успял само в сравняването на гръцките със сръбските народни песни, тъй като не владееше нито един славянски език, докато О. Дозон не само владее всички балкански езици, но и живеел сред балканските народи. Не без значение е и историческият момент на публикуването на тази сбирка — в навечерието на Априлското въстание и Руско-турската освободителна война.

Огюст Дозон замислил и подготвил сборника си още по време на пребиваването си в Пловдив като вицеконсул, но по различни причини се забавило издаването му. В писмо до Веркович от Янина (от 7 септ. 1874 г.) Дозон му съобщава, че щял отново да прегледа увода, песните и словарa, които били готови още преди няколко години.

Сборникът се посрещнал с интерес както сред българската интелигенция, така и в Западна Европа. Българският печат своевременно осведомил читателите си за това събитие в полза на българския народ. От тези съобщения се разбира, че книгата на Дозон се продавала както в Париж, така и във Виена, Цариград, а вероятно и в други градове на Западна Европа. Освен отзивите за нея в българските вестници статии обнародвали и У. Р. С. Ралстън в „Корнхил Магазин“, Ж. Юбисини във в. „Ла Тюрки“, Цариград, както и рецензията от Л. Леже в сп. „Revue politique et littéraire“, Paris, 1875, 2<sup>e</sup> série, IX, p. 208 et suiv., озаглавена „Les Chansons patriotiques Bulgares“, в която авторът, освен че анализира сборника, подчертава също неговото значение, характера на българската народна поезия, като за илюстрация възпроизвежда откъси от българските народни песни, преведени от Дозон. Според мнението на бъдещия българист Леон Болио преводът на българския текст на песните бил „безупречен по отношение на точното му интерпретиране и абсолютно верен“<sup>13</sup>.

Огюст Дозон е едно от главните действащи лица в завършилата злополучно мистификация на „Родопските песни“ на Веркович или т. нар. „Веда Словена“. Като специалист по южнославянски езици и по-специално по български език още в началото на интереса, проявен към „откритието“ на Веркович от тогавашния директор на Френския институт в Атина (Ecole française d'Athènes) Емил Бюрнуф, известен учен в областта на източните езици и гръцката античност, той се обърнал към Дозон, който му превел и първите песни от „Веда Словена“. По-късно в Известията на същия институт Дозон обнародвал и преводите и на няколко други песни, които фактически послужили за основа на Албер Дюмон, френски професор и бъдещ директор на същия институт, за доклада му след посещението му в Белград от 10 септември 1868 г. Но тъй като нито Е. Бюрнуф, нито А. Дюмон познавали славянските езици и по-конкретно български език, френското правителство възложило именно на Дозон да замине за Серес и на място да проучи случая с ведическите песни, още повече, че Дозон знаел санскритски език и познавал древната индийска литература, от която обнародвал в превод на френски език „Индийски разкази“ и „Панчатантра“. Дозон можал да изпълни мисията си едва през 1872 г. и обнародвал следващата година в Държавен вестник (Journal officiel du 17 u 19 février 1873), както и в „Archives des missions scientifiques et littéraires...“ Troisième série. T. I, Paris, 1873, два доклада, в които правел разбор на „Родопските песни“ и доказвал автентичността им. Луи Леже като българин не само взел отрицателно отношение по въпроса за автентичността на „Веда Словена“, но и повлиял на проф. Ив. Д. Шишманов да приеме за „мистификация“ тази епопея.<sup>14</sup> Днес обаче все по-голям брой наши учени — езиковеди, фолклористи, литературоведни и други — започват да изразяват сериозни съмнения по несъстоятелните доказателства на тези двама учени — Луи Леже и проф. Ив. Д. Шишманов — за тази мистификация. И наистина, ако се вземат пред вид университетското образование и владеещото от Александър Ходзко и от Огюст Дозон както на славянските езици, така и на източните езици, познанията им на славянския фолклор и на източните литератури, последните двама трябва да се признаят за

по-компетентни по един толкова сложен проблем като древната българска епопея, наречена условно „Веда Словена“.<sup>15</sup> Самите опоненти, Л. Леже и Ив. Д. Шишманов, сами признават, че в началото са били на друго мнение. Така Луи Леже в писмото си до проф. Ив. Д. Шишманов от 11 февр. 1900 г. пише, че статията му по този въпрос в „Revue politique et littéraire“ (22 novembre 1873) „est encore fort hésitant“<sup>16</sup>. Проф. Ив. Д. Шишманов, по негово признание, отначало също се „бил заблудил“<sup>17</sup>. Засега въпросът остава дискуссионен.<sup>18</sup>

За времето си въпреки противоречивите мнения делото на Веркович имало и своята положителна страна, а именно, както пише и проф. Иван Д. Шишманов, „Веда Словена“ е първата българска книга, успяла да заинтересува живо европейския учен свят за България и нейното минало: *първата българска книга от международно значение*.<sup>19</sup>

С това не се изчерпва обаче цялата дейност на Огюст Дозон в областта на българистиката. Още като вицеконсул в Пловдив Дозон изпратил доклад до Министерството на външните работи в Париж върху „необходимостта да се открие катедра по български и сръбски език към Училището за живи източни езици“, като към мотивировката подчертал големия интерес, който френското правителство проявявало към напредъка на славянските народи от Европейска Турция. Към изложението на Дозон била направена следната резолюция: „... Г-н Огюст Дозон, вицеконсул на Франция във Филипополис, а преди това канцлер в продължение на девет години в Генералното консулство на Франция в Белград, а после вицеконсул в Мостар, е достоен да заеме катедрата по български и сръбски език, които е изучавал непрекъснато, без да пренебрегва и останалите славянски езици. Той вече обнародва (Париж, 1859) в превод „Сръбска народна поезия“ и е съставил френско-сръбска граматика, чието отпечатване е предстоящо.“<sup>20</sup> По неизвестни причини френското правителство не изпълнило това решение и не открило катедра по български и сръбски език. Луи Леже, който също се занимавал усърдно с изучаването на славянски езици, като през 1868 г. защитил и докторска дисертация върху делото на Кирил и Методий, през 1869 г. чел факултативен курс по южнославянските езици в Сорбоната. Едва през 1873 г. бил натоварен с курс по сърбохърватски език като помощна дисциплина в Училището за източни езици, а през 1876 г. бил назначен за професор по руски език в същото училище. Така О. Дозон не бил назначен и останал до пенсионирането си през 1885 г. на консулска служба в балканските страни. При пенсионирането си обаче през 1885 г. и обявяването на конкурс за професор по славянски езици и литератури към Колеж дьо Франс Огюст Дозон е един от кандидатите в този конкурс. Но и този път бил предпочетен Луи Леже.<sup>21</sup> Тогава Огюст Дозон подал молба до ръководството на Училището за източни езици да бъде назначен на овакantenото място на Луи Леже. Молбата му била уважена и той бил назначен в Училището за източни езици да преподава славянските езици. През първата учебна 1885—1886 г. той чел курс по *новобългарски език* и неговите връзки със сърбохърватски и руски език. Чел и курс по руски език. През следващите години третият седмичен час бил посветен на разяснения на български и сръбски народни песни.<sup>22</sup> Така Огюст Дозон е първият редовен преподавател по български език във Франция, който чел пълен курс по новобългарски език.

Във връзка със случката със Ст. Веркович и „Веда Словена“ Луи Леже в писмо до проф. Ив. Д. Шишманов от 11 февр. 1900 г. пристрастно окачествява Дозон като невеж, че бил научил чуждите езици като драгоман и че не знаел „нито една дума от филологията“<sup>23</sup>. Що се отнася до филологическо образование, Луи Леже също не е лингвист, а по-скоро самоук, докато Дозон е дал достатъчно доказателство за предразположението си към изучаването на чужди езици, които познава задълбочено, тъй като прави преводи от тях (срв. издадените сборки от сръбски и български народни песни на френски, както и граматиките на сръбски, на български и на албански език). Дозон е живял и общувал много по-дълго време със славянските народи от Балканите, отколкото Луи Леже. По-правдоподобна е оценката на Л. Болио за Дозон, че е познавал и имал задълбочени и сигурни знания по български език и че е бил „роден лингвист“<sup>24</sup>.

Интересен и по-особен е случаят с друг френски българист, ученик и последовател на Луи Леже и известен на нашите българисти и езиковеди под името „полковник Леон Ламуш“ (1860—?). От това наименование се подразбира, че по кариера е бил военен. Родом от Париж, на 10-годишна възраст е свидетел на Комуната. След завършване на средното си образование постъпил по настояване на баща си в лицей Сен-Луи с цел да се подготви за конкурсния изпит

в Еcole polytechnique в Париж, известно висше военно техническо училище за подготовка на военни и граждански инженери, основано през 1794 г. и едно от най-предпочитаните висши учебни заведения от френската буржоазия. Младешът обаче имал влечение към филологията и по-специално към славянските езици. Както сам по-късно обяснява Леон Ламуш, той посещавал редовно всяка сряда между 1880 и 1882 г. курса по руски език на Луи Леже в Училището за източни езици. Ламуш решил по-късно да научи и български език. Но междувременно завършил Политехническото училище, бил произведен поручик и изпратен на служба в гр. Арас. Въпреки че нямал повече възможност да посещава лекциите на Луи Леже, той продължил да се занимава с изучаването на български език, като за тази цел бившият му преподавател му изпращал български книги и пособия, като например българската граматика от А. и Д. К. Цанкови, написана на немски език (А., D. K. Cankof. *Grammatik der bulgarischen Sprache*. Wien, 1859), вероятно единствената граматика по български език на западноевропейски език, както и Българо-английският речник на Мирс. Тези факти сочат, че Л. Ламуш се е занимавал сериозно с изучаването на български език. От 1887 г. Л. Ламуш е отново в Париж, където бил зачислен към 2-ро Бюро на генералния щаб на френската армия, което се занимавало с изследвания на балканските армии. Тук младият офицер и научен работник продължил да усъвършенствува познанията си по български език, като за тази цел общувал с българските студенти в Париж. В продължение на няколко години Л. Ламуш проучил всеотрасно българската история и през 1892 г. издал първата си книга, посветена на България „La Bulgarie dans le passé et le présent. Etudes historiques, ethnographiques, statistiques et militaires“. Paris, 1892, XX—520 p. През същата година посетил за първи път България, арена по това време на политически събития: идването на Стамболов на власт през 1887 г., абдикирането на Батенберг и пристигането на Фердинанд. Бил приет и от Стамболов, министър-председател по това време, за когото по-късно е отбелязал в спомените си, че владел отлично френски език.<sup>25</sup> За заслугите му към България с написването на книгата си „България в миналото и в настоящето“ бил награден с офицерски кръст на ордена „Св. Александър“.

След около четири години, през 1895 г. (юни — юли), Леон Ламуш е отново в България. През второто си пребиваване в България предприел голяма обиколка из страната и посетил Шипченския проход, Габрово, Търново, Арбанаси, Варна, Русе. Особено доволен останал от оказания му прием от офицерите във Варна и Русе. По време на престоя си в София сигурно се е запознал с мнозина представители на българската наука, литература и обществено-политически живот, тъй като в първото си писмо от Париж (15 окт. 1896) до проф. Шишманов споменава за Ив. Вазов, К. Величков, Ив. Ев. Гешев, Несторови<sup>26</sup>, г-жа Белева(?), проф. Драгоманов, проф. Тодоров.<sup>27</sup> От същото писмо се разбира, че Л. Ламуш се завърнал във Франция с многобройни проекти, а именно — да подготви учебник по български език („Manuel de la langue bulgare“) с граматическа част, кратка история на българската литература, малка христология и речник. Още през 1895 г. е писал статия за Иван Вазов по повод чествуването 25-годишния юбилей от книжовната дейност на народния поет във френското списание „L'Etranger“, n.º 12: „Notes sur la littérature bulgare. Ivan Vazoff“, която била преведена и обнародвана във в. „Прогрес“, г. IV, 1895, бр. 19 от 25 ноем., с. 139—140 и бр. 20 от 29 ноем. и бр. 82 и 83, 1895, с. 640—641 и 647—648. По същия случай Л. Ламуш превел и Вазовия разказ „Иде ли?“, публикуван в сп. „Revue du Monde latin et du Monde slave“, препечатан през 1921 г. по случай смъртта на Вазов в „La Nouvelle revue“, an. 44, Paris, 1921, t. LVI, 4<sup>e</sup> série, n.º 225, p. 334—342. През същата година написал статии за България и в сп. „Revue politique et parlementaire“ и „Revue française de l'Etranger...“<sup>28</sup>

От 1896 г. Леон Ламуш бил назначен за капитан във II инженерен полк в гр. Монпелие. Там скарал около 100 български-студенти, с които общувал и разширявал познанията си по български език. Подал молба за дългосрочен отпуск, за да дойде в България като преподавател по френски език в Софийския университет. Молбата не му била уважена, но той все пак се надявал, че след пенсионирането си ще може да осъществи плана си. Имал намерение също така да стане преподавател по български език във Франция. Временно се задоволил с двугодишен курс в университета в Монпелие върху Балканския полуостров и Македония. Именно от тези години е и книгата му „Балкански полуостров“ (La Péninsule balkanique).



От кореспонденцията му с проф. Шишманов и Й. Иванов проличава и постоянният му интерес към културния живот в България. Получавал почти всички всекидневници: в. *Мар, Знаме, Право, Дело, Мисъл, Югозападна България* (няколко броя от *Съгласие* и др. Бил сътрудник на „Годишника за чуждестранно законодателство“ на „Дружеството по законодателство в Париж“ („L'Annuaire de Législation étrangère“ de la Société de Législation, Paris) и за да може редовно да прави коментари на новите български закони, почти във всяко писмо до българските си приятели иска да му се изпращат сборници с новоприетите закони от Народното събрание. Получавал и „Сборник за народни умотворения“, речниците на Нестор Марков и на Найденов Геров, *Периодическо списание* и други, както и книги върху българския печат и образованието. Превел и „Немили-недраги“.

От 1900 г. бил преместен в гр. Анже, където нямало български студенти. Но той продължавал да се занимава с български език и да получава редовно българския печат, сборниците с новите закони и друга литература. Тук пък превел от Васил Кънчев (1862—1902) „Македония. Етнография и статистика“. С., 1900. Появили се трудности от финансов характер по отпечатването на книгата на Кънчев, но „м-р Сарафов“ поел разноските.<sup>29</sup>

Все от преписката му с двамата български учени — проф. Й. Иванов и Ив. Шишманов — се разбира, че през 1905 г. Леон Ламуш бил командирован като член на „Френската военна комисия“, която заедно с инструктори от другите велики европейски сили трябвало да реорганизира турската жандармерия. Там прекарал четири години (до 1909 г.), когато бил преместен в Цариград. През 1913 г., в разгара на Балканската война, си подава оставката и се прибира в Париж. И през този период не забравя приятелите си в България, нито намалява интересът му към обществено-политическото развитие и културния напредък на българския народ. Получавал редовно български вестници, някои периодични списания, като в. *Вечерна поща, Периодическо списание, Сборника за народни умотворения, сборниците с новоприетите закони* и други. Но за разлика от писмата преди заминаването му за Солун и Цариград те сега са много лаконични и въздържани. Дори бил до известна степен в немилост заради добрите си чувства и защитата на справедливата кауза на българския народ. Той все пак се възползвал от дългото си пребиваване в Солун и Цариград, за да опознае още по-добре и по-обективно положението на Балканите. По-късно обнародвал няколко книги по балканските въпроси: „*Quinze ans d'histoire balkanique* (1906—1918)“. Paris, 1928, 234 p.; *Histoire de la Turquie depuis les origines jusqu'à nos jours* и т. н.

Но някак си тъгувал по България и се възползвал от всеки удачлив случай да мине през София при заминаването си или на връщане от Франция, като през 1909, 1910, 1911, 1912 и на 14. XII. 1913 г. Естествено, че не пропускал случая да престои няколко дни в София и да се срещне със своите приятели. В няколко свои писма Леон Ламуш изразил искрените си и дълбоки чувства на обич към българския народ, и то в трудни дни за България. Така през 1913 г. в писмо от 30 ноември той на цели 8 страници изразил привързаността си към нашия народ, към неговата справедлива кауза. Тази своя обич той изразил и преди това неколкократно в писмата си до проф. Шишманов. Така по случай новата 1912 г. наред с добрите пожелания лично на своя приятел, на неговата татковина, той добавя „и за нашата любима България“<sup>30</sup>, а в писмото си от 23. XI/6. XII той изрично подчертава, че се отнася до чувства на „един стар и предан приятел на българския народ...“

Тясното сътрудничество между френския българист Леон Ламуш и българските му приятели му позволили да следи редовно както обществено-политическото, така и културното развитие на България. Широката му осведоменост по българските въпроси придобила реален израз чрез многобройните публикации на Л. Ламуш във всекидневния печат, списанията или в отделни книги на различни теми: исторически, политически, литературни или езикови: *Le procès d'un peuple — Plaidoyer pour la Bulgarie*. Paris, 1920; *La Bulgarie*. Paris, 1923; *La transcription des noms bulgares en français*. Sof. 1928; *Ivan Šišmanov* (1862—1928). Extr. du „Monde slave“, Paris, 1928; *La situation dans la Péninsule-balkanique*, La Bulgarie, I<sup>ère</sup> an., nos 227, 228, 229 du 24 au 26 mars, 1924; *La transcription turque des noms de lieux slaves dans les anciennes provinces ottomanes, d'Europe*. — Mél. Paul Boyer. Paris 1925; *Le nom de la Dobroudja*. — Revue des études slaves. — VIII<sup>e</sup> an., p. 90 et suiv.; военен по кариера, Л. Ламуш е автор на многобройни статии върху вой-

ските на балканските страни и тяхното въоръжение, обнародвани в сп. „Revue militaire de l'Et-ranger“, като „L'organisation militaire de l'Empire Ottoman en 1894“, обнародвана в броя за 1895 г., или брошурата му „La milice bulgare pendant la Guerre Turco-Russe (1877—1878)“. Paris, 1935, 32 p.<sup>31</sup> Леон Ламуш изнесъл и цикъл от лекции през 1927 г. в „Collège libre des sciences socia-les“ — Париж, на тема „La Bulgarie intellectuelle“.

За заслугите му към българския народ той бил назначен през 1920 г. за генерален консул на България във Франция, а през 1922 г.<sup>32</sup> награден с орден за граждански заслуги II степен. Българската академия на науките го избрала през същата година за свой член-кореспондент.

Българската общественост е познавала неуморната дейност на Леон Ламуш в полза на България и достойно оценила приноса му за развитието на българистиката във Франция и особено за по-доброто запознаване на френския народ с историята и културата на нашия народ. Българският печат от своя страна е осведомявал читателите си за многостранните прояви на този голям и искрен приятел на българите. Още през 1895 г. в „Светлина“ обнародвал фото-графията му (с. 15). и биографични данни за Леон Ламуш (с. 16). В „Светоглас“ обнарод-вал през 1934 г., бр. 1, с. 1—3, спомените на Л. Ламуш от пребиваването му в България. Съ-щият вестник през 1937 г. пък поместил в бр. 4, с. 4, статия, посветена на Л. Ламуш. През 1935 г. в „Нови дни“, бр. 235, с. 4, публикувал статия с фотография на Л. Ламуш от Б. Д. С. във връзка със 75-годишния му юбилей и др.<sup>33</sup>

Преподаването на съвременен български език в Училището за източни езици било обаче преустановено след смъртта на Огюст Дозон през 1890 г. и било подновено едва през 1920 г. Това не означава, че българистиката престанала да съществува във Франция, тъй като освен дей-ността в тази област на Леон Ламуш старобългарският език под названието старославянски или черковнославянски (le slavyon) заемал подобаващото му се място в преподаванията по сла-вистика в Училището за източни езици. В това отношение се открили особено много ученици на индоевропеиста и родоначалника на съвременната лингвистика Фердинан дьо Сосюр (1857—1913), Пол Боайе (1864—1949), славист, но предимно русист,<sup>34</sup> Антоан Меюе (1866—1936), индо-европеист и славист, както и Андре Мазон, славист, започнал кариерата си като русист, но не пренебрегвал и другите славянски езици, включително и българския език (срв. публикациите му: „Contes slaves de la Macédoine Occidentale.“ Paris, 1923; „Documents, contes et chants slaves de l'Albanie du Sud.“ Paris, 1930; „L'Evangélique de Kulakia: un parler slave de Bas-Vardar.“ Paris, 1938 (avec A. Vaillant) и други.<sup>35</sup> Той заместил Луи Леже като професор по славянски езици и литератури в Колеж дьо Франс (1923—1951). Той също така основал и бил дългогодишен ди-ректор на най-авторитетния орган по славистика във Франция „Revue des études slaves“ (1921). В областта на балканистиката и по-конкретно в тази на българската съвременна история и гео-графията на България през тези години се изявил и френският учен Жак Ансел (Jacques An- cel), 1882—1943.<sup>36</sup>

И все пак преподаването на славянските езици в Училището за живи източни езици се забавя доста дълго в сравнение с другите източни езици вероятно и поради липсата на доста-тъчно добре подготвени французи за успешно изпълнение на тази задача. След смъртта на Огюст Дозон през 1890 г. само руският език продължил да бъде преподаван от Пол Боайе. Едва след Първата световна война били постепенно открити и катедри по останалите славянски ези-ци и литератури. Така полският език и литература въпреки вековните традиционни връзки на Франция с Полша бил преподаван факултативно от 1916 до 1920 г. от поляка Зигмунд Л. За-лески, а официално била открита катедра по този език и литература през 1921 г. начело с фран-цузина Анри Грапен (1881—1959). През следващата година била учредена и катедра по чехо-словашки език с титуляр Фюсиен Доминоа, на който пост той останал до 1938 г. Катедрата по сърбохърватски пък била поверена още през 1920 г. на Андре Ваян, който от 1952 г. е и ти-тулар на катедрата по славянско езикознание и славянска филология в Колеж дьо Франс и по славянски езици и славянски литератури от средните векове в Ecole pratique des Hautes études.<sup>37</sup>

При тези обстоятелства българското правителство по споразумение с френското правител-ство командировало за няколко години като преподавател по български език и литература в Училището за живи източни езици проф. Йордан Иванов (1872—1947). Изборът на проф. Й. Ива-нов за тази мисия не бил случаен, тъй като той бил не само добре подготвен преподавател и учен



в областта на българистиката (през 1892 г. бил завършил славянска филология в тогавашното Висше училище в София, по-късно станало Софийски университет, където още от 1909 г. бил частен доцент при катедрата по славянски и български литератури, а от 1917 г. — редовен професор към същата катедра), но бил добре запознат и с френския език и литература (през 1892—1894 г. бил на специализация в университета в Лозана, учител по френски език в гимназиите в Сливен и София, както и лектор по френски език в Софийския университет от 1906 до 1909 г.). Благодарение на тази своя широка подготовка Йордан Иванов не само възобнови преподаването на новобългарски език във Висшето училище за източни езици, но и го подобрил и разширил. Така той не се задоволил само с изнасянето на лекции и воденето на упражнения по съвременен български език, но застъпвал в тях и историята на българския език от създаването на българската писменост до наши дни. За тази цел Й. Иванов съставил и първия учебник по български език за французи (*Manuel de la langue bulgare*. Paris, 1922) с откъси за упражнения от цялата българска литература. Проф. Й. Иванов престоил в Париж около шест години (1920—1923 и 1927—1930). В резултат от високото равнище на лекциите и упражненията на проф. Й. Иванов интересът към българистиката нараснал както между студентите, така и сред славистите във Франция. Така се създали и благоприятни условия за откриване и на катедра по български език и литература към Училището за живи източни езици.<sup>38</sup> Това не станало обаче веднага след напускането на проф. Й. Иванов на училището през 1930, а две години по-късно — през 1932 г., т. е. преди петдесет години, с декрет от 30 октомври. През преходния период от напускането на проф. Й. Иванов (края на февруари 1930 г.) до назначаването на негов заместник през 1933 г. преподаванията на български език и литература не били преустановени, а стях бил натоварен френският българист *Леон Болио* (1876—1965). Именно той бил назначен с декрет от 12 април 1933 г. и за професор и титуляр на новооснованата катедра по български език и литература. Разноските по издръжката на катедрата до края на 1936 г. били поети от българското правителство, а след тази дата — от френското правителство. Така Леон Болио станал първият французин, редовен професор по българистика във Франция.

През 1936 г. той бил избран за почетен член на Съюза на българските писатели. По този повод той изпратил до Съюза автобиографията си, в която Л. Болио дава кратки сведения за себе си и за научноизследователската си и публицистична дейност като българист: роден е на 25 септември 1876 г. в гр. Валансе, департамент Ендр. Завършил най-напред класическа филология в Парижкия университет (Сорбоната), а след това — славистика в Националното училище за живи източни езици в Париж (1910—1913), където бил ученик по руски език на известния славист Пол Боайе, и старославянски (старобългарски) при прочутия лингвист-индоевропеист Антоан Мейе (1866—1936), професор в Колеж дьо Франс и Училището за висши науки към Сорбоната (*Ecole pratique des hautes études*), като едновременно завършил и право. Още като студент бил изпратен на специализация в Русия за два месеца — август и септември 1911 г., а след Първата световна война — за четири години — от март 1917 до септември 1920 г. Антоан Мейе го подтикнал да започне да изучава и български език, с който той започнал да се занимава от 1912 г., но едва през 1921 г. прекарал два месеца (август — октомври) в България. Впоследствие посещавал почти всяка година нашата страна, обикновено през ваканцията. Обикалял я надлъж и нашир и имал пълната възможност да се запознае с всекидневния живот на българина, с неговите нрави, обичаи и въздействия, както и с различните диалекти. Леон Болио се възползвал от престоята си в България и за да се запознае с представителите на българската научна мисъл, като установил по-трайни връзки с проф. Стефан Младенов и Ст. п. Василев, учител по български език в софийските гимназии. В сътрудничество именно със Стефан Младенов той написал и първата българска граматика на френски език, която била отпечатана през 1933 г. (*Grammaire de la langue bulgare*. Paris, 1933). По писмата му до проф. Ст. Младенов може да се съди за голямата помощ, оказана му от българския учен, който преглеждал не само ръкописа, но и коректурите. От тази преписка се разбира също, че Л. Болио започнал да подготвя граматиката още през 1917 г., която завършил през 1930 г. Проф. Ст. Младенов го уведомил през 1932 г., че се отказва от съавторското си право, което дало възможност на Л. Болио да представи „Българската граматика“ като допълнителна дисертация към

основната върху морфологията на български език за получаване на титлата доктор по българистика.<sup>39</sup>

Още през 1912 г. бил приет за член на „Дружеството по лингвистика“ в Париж, а през 1921 г. бил член на Ръководния комитет на Института по славистика в Париж, основан през същата година като научен институт към Парижкия университет.

Обучението по български език при проф. Леон Болио траяло три години и се подразделяло на три курса. Началният курс през първата година запознавал студентите с граматиката на съвременния български език посредством четене на по-леки български текстове, като към края на годината ги запознавал и с някои произведения на Иван Вазов. *Горният курс* бил през втората и третата година. През тези две години проф. Л. Болио чел системен курс по български език, който се състоял от увод с общи бележки за българския език като индоевропейски и славянски език и кратък преглед по българска история, след което излагал отделните дялове на българската граматика: фонетика в нейното историческо развитие, морфология, глаголна система и синтаксис. Накрая на курса си посочвал и необходимата елементарна библиография. Освен теоретичния си курс проф. Л. Болио водел и упражнения с превод на образци от българска проза, поезия и драматургия.

Проф. Леон Болио се извлял не само като много добър преподавател, вещ познавач на нашия език, но и като учен. Той е предимно лингвист и в своите публикации във френски специализирани списания разглежда различни въпроси от българското езикознание. Така първите му статии са посветени на измененията в българския правопис от 1925 г.,<sup>40</sup> на чуждите думи в български език, на някои характерни особености на развитието на съвременния български език и други.<sup>41</sup> Освен това още от 1922 г. той бил натоварен с библиографската хроника на трудовете, обнародвани в България в „*Revue des Etudes slaves. Chronique bibliographique bulgare*.“ Негов основен труд си остава „Грамматика на българския език“, преиздадена през 1950 г., и единствената, писана от французин и на френски език досега.

Леон Болио е бил същевременно и преподавател по руски език във Висшето военно училище.

От всичко казано дотук за проф. Леон Болио следва, че той е преди всичко езиковед и в научноизследователската му работа са го занимавали проблемите на съвременния български език. В сравнение с Луи Леже или Леон Ламуш проф. Л. Болио почти не се занимава с обществено-публицистична дейност. Той съсредоточил всичките си сили и знания предимно в преподавателската си работа, като подготвил мнозина от студентите си като добри българисти, между които и бъдещия си заместник *Роже Бернар*. За заслугите му като българист във Франция Софийският университет „Климент Охридски“ го провъзгласил през 1939 г. за свой почетен доктор. Ученикът и последователят му Роже Бернар пише следното за своя учител: „Красива и благородна фигура, проф. Леон Болио бе учен от голяма величина, обладаващ рядка интелектуална честност, човек с изключителна преданост и верен приятел на България.“<sup>42</sup>

При оттеглянето през 1947 г. на проф. Л. Болио от катедрата по български език в Националното училище за живи източни езици за професор и ръководител на катедрата бил назначен *Роже Бернар*, който не само продължил делото на своя предшественик, но и го разширил, задълбочил и усъвършенствувал. Той е роден на 5 август 1908 г. в гр. Валанс, департамент Дром, където завършил и средното си образование през 1926 г. Още през тези години той проявил особена склонност към класическите езици. След много сериозна подготовка в продължение на три години (една в Леон и две в Париж) през 1929 г. бил приет за студент в *Ecole Normale Supérieure* (Висше педагогическо училище), най-известното и най-недостъпното висше учебно заведение във Франция. Там Р. Бернар избрал филологическия профил, а именно класическите езици — латински и гръцки и френския език. След дипломирането си през 1931 г. той завършил през 1934 г. по съветите на проф. П. Боайе и проф. Л. Болио и българска филология в Училището за източни езици. В продължение на няколко години бил учител по френски и класическите езици в гр. Амиен и Париж. През 1947 г. бил избран за професор и ръководител на катедрата по български език в Училището за живи източни езици.

За пръв път дошъл в България още като студент във Висшето педагогическо училище през 1930 г. Впоследствие той е идвал многократно в нашата страна и установил тесни връзки

и плодотворно сътрудничество с българските учени — езиковеди, литератори, — като акад. Стефан Младенов, акад. Владимир Георгиев, акад. Емил Георгиев, проф. Стойко Стойков и други. Така още през 1938 г. по време на престоя си в София през август той се обърнал към акад. Ст. Младенов за съвети по изследването му върху Григорий Цамблак под ръководството на проф. Л. Болио. Тези връзки между българския учен-езиковед и Р. Бернар продължили почти до смъртта на Ст. Младенов през 1963 г. От запазените писма на проф. Р. Бернар до акад. Ст. Младенов в архива на последния (съхраняван в БАН) се вижда, че френският българист проявявал интерес към всички публикации в България както в областта на езикознанието, така и на литературата и историята. От тях личи и разностранната дейност на Р. Бернар като преподавател и учен, но и като пропагандатор на българистиката и славистиката: на 26 окт. 1949 г. изнесъл сказка в София за славистиката във Франция, а в началото на 1957 г. направил съобщение пред Дружеството по лингвистика в Париж върху рода в българския език, обнародвал рецензии за новоизлезли трудове в България в областта на българистиката във френски списания и в библиографската хроника на сп. „Ревю де-з-етюд слав“. <sup>43</sup>

Проф. Роже Бернар извършил и някои преобразования и нововъведения в преподаванията си. Сам той ни осведомява за тези промени в статията си „Преглед върху изучаването на славянските езици във Франция“ — сп. Български език, г. VII, 1957, кн. I, с. 81: „Заместих своя учител Леон Болио през 1947 г. Една от моите важни задачи бе да развия изучаването на старобългарски език. България наистина е имала привилегията да бъде първата славянска страна, която си създава литература и култура . . . След това сметнах за необходимо да допълня курса си по елементарна граматика с курс по старобългарска литература. Най-после можах да осъществя и друга задача — да вмъкна в изпитната програма въпроси по старобългарски език и старобългарска литература. . .

Друга важна точка от моята програма бе да установя преподаването на съвременната българска литература. . . И с радост мога да отбележа, че днес в Париж нашите студенти се възхищават от хубавите стихове на Христо Ботев, Иван Вазов и други поети, измежду които Пейо Яворов и Елисавета Багряна имат изключителен успех. . .“ <sup>44</sup> И той, както проф. Л. Болио, водел и упражнения по български език и литература, като по този начин разширявал и затвърдявал знанията на студентите си. Така през 1951 г. заниманията били посветени на „Старопланински легенди“ от Й. Йовков, а през 1955 г. обяснявал „Немили-недраги“ от Ив. Вазов. <sup>45</sup>

Редом с преподавателската си работа проф. Роже Бернар се занимавал усърдно и с научноизследователска работа в различните области на българистиката. Под неговото перо са излезли много задълбочени трудове по български език (фонетика, морфология, синтаксис, диалектология, фолклор и етимология) и по българска литература. <sup>46</sup>

Той се отличава от своите предшественици и по дарбата си на един измежду най-добрите до днес преводачи на български произведения на френски език. Вещ познавач на българския език в неговото историческо развитие и неговите диалекти, проф. Роже Бернар успява да проникне в истинския замисъл на автора и да предаде верно не само съдържанието на отделната творба, но и всички отличителни стилни и други качества на оригинала с най-сполучливите адекватни функционални изразни средства на френски език. Първите му преводи са от 1962 г. и от съвременната българска литература, а именно „Крадецът на праскови“ и „В тиха вечер“ от Емилиян Станев (1962), а през следващите години запознава френския читател с някои от шедьоврите на нашата литература: „Немили-недраги“ от Ив. Вазов (1963), „Под манастирската лоза“ от Елин Пелин (1963) и „Старопланински легенди“ от Йордан Йовков (1963 и 1965), а през 1976 г. прави и нов превод на „Под игото“, най-сполучливия превод досега на Вазовия роман. <sup>47</sup>

По такъв начин проф. Роже Бернар се изявява като всеотдайно надарен преподавател, научен работник и преводач и със своята дейност издига на още по-голяма висота българистиката във Франция. Тези несъмнени постижения на проф. Р. Бернар в преподаванията си привлекли много студенти и само за няколко години техният брой се утроил. Между тях имало не само французи, но и младежи от много други страни, които се интересували както от съвременния български език, така и от старобългарския език и литература — първата славянска



Поради голямата научна стойност на изследванията на проф. Р. Бернар те се превеждат на български език и ще бъдат издадени през 1982 г. в отделна книга под заглавие „Славистични изследвания“, под редакцията на ст. н. с. д-р Д. Тилков.

От 1963 г. Парижкият университет му възлага да чете лекции по български език. Така благодарение на големите качества на проф. Р. Бернар като преподавател и учен българският език намира падащото му се по историческо достойнство място и в Сорбоната.

Френското правителство, както и българското правителство справедливо оценяват заслугите на проф. Роже Бернар за развитието на българистиката и му присъждат високи отличия. Така през 1963 г. той е отличен с орден „Кирил и Методий“, I степен, а през 1979 г. му е присъдена и международната награда „Братя Кирил и Методий“.<sup>48</sup> От 1961 г. проф. Роже Бернар е чуждестранен член на БАН.<sup>49</sup>

През 1977 г. проф. Роже Бернар се оттегли от активна преподавателска дейност. На неговото място е избран за професор и ръководител на катедрата по български език и литература Жак Фьоие (Jack Feuillet) в *Institut National des langues et civilisations orientales*, новото наименование на бившето Училище за живи източни езици.

Жак Фьоие е роден на 27 октомври 1942 г. в гр. Шартр, където завършил и средното си образование през 1960 г. От 1961 до 1965 г. е студент в Националния институт за източни езици и цивилизации, където завършил отначало руска филология, а през 1967 г. — и българска филология. Едновременно със следването си по славистика Ж. Фьоие се дипломира през 1967—1970 г. и по германска филология. От 1970 до 1974 г. е асистент, а от 1974 до 1978 г. — главен асистент по германско езикознание в университета на гр. Нант. Но той не забравя славистиката и през 1973 г. защитава докторска дисертация върху Софроний Врачански. Постепенно българистиката взема превес в неговите изследвания, особено след избирането му за професор по български език и литература в Института за източни езици през 1978 г. В своите преподавания той продължава делото, наследено от проф. Роже Бернар, но като представител на новото поколение той го обновил. Така през 1-вата учебна година преподава синхронна граматика на български език, а през 2-рата и 3-ата година диахронна граматика с обяснения на литературни български текстове от различни епохи. Това насочване предимно към българистиката проличава и от неговите научни публикации. Така, ако първите му изследвания са из областта на германистиката, то впоследствие той посвещава всичките си сили за разработване на проблеми из областта на българистиката, като например: „*Les oppositions phonologiques du vieux bulgare*“ — *Palaeobulgarica*, II, 3, 1978, Sofia, p. 3—11; „*Le système des temps seconds en bulgare moderne*“ — *Die Welt der Slaven*, 1980, Heft 1, München, p. 22—38; „*Les fonctions sémantiques profondes*“ — *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*, Paris, 1981; „*Les oppositions aspectuelles dans les langues balkaniques*“ — *Cahiers balkaniques*, Paris, 1981, 1; „*Знаменита творба. Софроний Врачански през погледа на съвременната българистика*“ — За буквите, бр. 2, 1979, С., с. 10; „*Вътрешна структура на видовата двойка*“ — *Бълг. език*, 1979, 5, с. 405—410. В чужди списания проф. Жак Фьоие обнародва рецензии за новоизлезли трудове в България в областта на българистиката, като например Б. Ангелов. Из старата българска, руска и сръбска литература. С., 1978; *Die Welt der Slaven*, München, 1979, Heft 1, p. 222—224; Д. Тилков и Т. Бояджиев. Българска фонетика. С., 1977; *La Linguistique*, Paris, 1980, vol. 16, 1, p. 155—156 и др.

Проф. Жак Фьоие като полиглот разработва някои проблеми от индоевропейското и общото езикознание. Той взема участие в конгресите по славистика, както и в симпозиуми и семинари по въпросите на българската литература и език. Така на II комплексна конференция, Пловдив, 1979, е направил научно съобщение върху „Зараждането на съвременния български книжовен език“, а през 1981 г. взе участие в I българо-френски симпозиум в България (Мальовица), 23—26 юни и на I световен конгрес по българистика в София, май 1981 г.

Езиковите въпроси не пречат на проф. д-р Ж. Фьоие да се занимава и с българската литература. Като сътрудник на френските енциклопедични издания „*Nouveau Grand Larousse Encyclopédique*“ той е натоварен да представи под формата на статии всички български автори от нашата художествена литература. През 1981 г. българското издателство за чужди езици „София-Прес“ отпечата критичното представяне на френски език на шедьовъра на родоначалника на новата българска литература Софрониевото житие с обширен предговор (с. 11—65)

и „Бележки“ (с. 107—217): „*Vie et tribulations du pêcheur Sofronij*. Introduction, traduction, notes“. Наистина автобиографията на Софроний е била преведена на френски език от Луи Леже още през 1885 г. и поместена в пътните му бележки за България под наслов „La Bulgarie“. Paris, 1885. Новото издание на проф. Ж. Фьое се различава от това на Л. Леже не само по по-вярното предаване на съдържанието на оригинала, но така също и с увода си и обширните обяснителни бележки, които правят произведението на Софроний Врачански по-лесно за разбиране и възприемане от френския читател, а като критично издание ще послужи на специалистите-българисти във Франция и другите страни. Както от признанията на проф. Ж. Фьое, така и от сравнителното съпоставяне на двата превода се вижда, че вторият превод на Ж. Фьое е направен, без да се използва този на Луи Леже.<sup>50</sup>

Перспективният план на научните публикации на проф. Ж. Фьое е също из областта на българистиката, славистиката и германистиката, от които заслужава да се упоменат по-специално следните: „*La langue bulgare au début du XIX<sup>e</sup> siècle*“ (Thèse de doctorat d'Etat), 1982, „*Grammaire structurale du bulgare*“, „*Grammaire diachronique du bulgare*“, „*Grammaire comparée des langues slaves*“, „*La linguistique balkanique*“ (1982—1987).<sup>51</sup>

От 1980 г. проф. Жак Фьое е директор на Центъра по балканистика към Националния институт за източни езици и цивилизации.<sup>52</sup>

Такава е, накратко казано, историята и съвременното състояние на българистиката във Франция. Но тази картина не е пълна, защото обхваща само преподаванията на български език и литература в Националния институт за източни езици и цивилизации, от една страна, и, от друга страна, тук не се разглежда дейността в тази област на много френски университети в провинцията като тези в гр. Лион, Страсбург, Бордо, Екс-ан-Прованс, Клермон-Феран и други, в които преподаванията са възложени обикновено на командировани за тази цел специалисти-българисти от Софийския университет „Кл. Охридски“.<sup>53</sup>

Напоследък се прилага и нова форма за развитие на сътрудничеството между българските научни работници и техните колеги от Франция в различните области на българистиката чрез периодичното организиране на двустранни колоквиуми или симпозиуми.

От посочените факти по-горе се вижда, че българистиката във Франция има дълга история, въпреки че е била създадена катедра по български език и литература преди петдесет години. От друга страна, необходимо е да се подчертае непрестанният възход както на преподаванията, така и на научните изследвания на френските българисти.

## БИБЛИОГРАФСКИ И ОБЯСНИТЕЛНИ БЕЛЕЖКИ

<sup>1</sup> F. G. Eichhoff. *Histoire de la langue et de la littérature des Slaves. Russes, Serbes, Bohèmes, Polonais, Lettons*. Paris, 1839.

<sup>2</sup> Voir plus de détails: M. Ibrovacs. *Claude Fauriel et la fortune européenne des poésies populaires grecque et serbe*. Paris, 1966. III<sup>ème</sup> partie. Le cours de Fauriel sur les chants serbes et grecs. N. K o l e v.

<sup>3</sup> Първите народни български песни, преведени и издадени във Франция и изобщо в Западна Европа, са дело на френския българист и славист Огюст Дозон от 1875 г. Вж. подробности: с. 4—12.

<sup>4</sup> Вж. Сб. Д-р Никола С. Пиколо. Изследвания и нови материали, издани по случай сто години от смъртта му (1865—1965). С., БАН, 1968; N. K o l e v. *La collaboration entre dr N. S. Piccolos et Claude Fauriel*. — *Etudes balkaniques*, 1978, 2, p. 114—123.

<sup>5</sup> Вж. повече подробности за Огюст Дозон и неговата дейност: N. K o l e v. *Auguste Dозон et les études balkaniques en France*. — *Etudes balkaniques*, 1982, 3. (При написването на статията е използван и личният архив на Огюст Дозон, предоставен на автора от г-жа Анет Дозон-Даверио и г-ца Март Дозон, внучки на Огюст Дозон.)

<sup>6</sup> Cf. Archives de Collège de France. Dossier Louis Léger. Cote C. XII.

<sup>7</sup> Cyprien Robert. *De l'enseignement des langues et des littératures slaves au Collège de France*. Paris, 1846. (Extrait de la Revue des Deux Mondes. Livraison du 15 janvier 1846); L o u i s L é g e r. *Etudes slaves*. Deuxième série. Paris, 1896, p. 282—289; *Le Panslavisme et l'intérêt français*. Paris, 1921, chap. X, p. 101 et sqq.; A n d r é M a z o n. *Les études slaves*. — *La science française*. Nlle éd., Paris, 1933, p. 451—474; D a n i e l B e a u v o i s. *La slavistique française à la fin du XIX<sup>e</sup> et au début du XX<sup>e</sup> s.* — Сб. История на славистиката от края на XIX и началото на XX в. С., БАН, 1981, с. 251—266; Д а н и е л Б о в а. О периодизации истории французской славистики. — Сб. Методологические проблемы истории славистики. М., АН

СССР, 1978, с. 174—190; Роже Бернар. Преглед върху изучаването на славянските езици във Франция. — Български език, г. VII, 1957, кн. 1, с. 77—81.

<sup>8</sup> Вж. по-горе бел. 5.

<sup>9</sup> Вж. Н. Генчев. Франция в българското духовно възраждане. С., 1979, с. 232—235; 380—382.

<sup>10</sup> Вж. М. Арнаудов. Очерки по българския фолклор. С., 1934, с. 71—91; М. Маждракова. Библиографичен преглед на обнародваните материали и изследвания по българска диалектология. — Изв. на семинара по славянска филология при университета в София за 1904 и 1905 г. С., 1905, с. 141—149; Хр. Герчев. Поглед върху развоја на българската диалектология. — Изв. на семинара по славянска филология при университета в София. Кн. III. С., 1911, с. 609—621.

<sup>11</sup> Вж. сп. Знаме, г. I, бр. 15, 15 авг. 1875 г., с. 239—240; Книжевност. Срв. Л. Каравелов. Сибрани съчинения. Т. VI. С., 1966, с. 446—447.

<sup>12</sup> Вж. Архивен и-т при БАН, ф. 11, оп. 3, а. е. 257, № 25, 27, 28.

<sup>13</sup> L. Beaulieu. Le bulgare à l'Ecole Nationale des langues orientales vivantes. — Cent-cinquanteième de l'Ecole des langues orientales. Paris, 1948, p. 342—343. Вж. също: Н. Колев. Разпространение на френския език сред българите и на френската преводна литература в България през Възраждането. Гл. I, с. 33—35. Огюст Дозон; Стогодишнината на „Български народни песни.“ — Нар. култура, г. XVIII, бр. 50/1014, 13 дек. 1975, с. 7.

<sup>14</sup> Ив. Д. Шишманов. Френската наука и „Веда Словена“. — Сб. Луи Леже. С., 1925, с. 33—108.

<sup>15</sup> БАН, ф. 11к, оп. 1, а. е. 257, № 26 от 12. X. 1874; № 27 от 22 фев. 1875, № 29 от 5 апр. 1875 г.

<sup>16</sup> Вж. Ив. Д. Шишманов. Френската наука и „Веда Словена“. Пос. съч., с. 63.

<sup>17</sup> БАН, ф. 11к, оп. 3, а. е. 851, № 25.

<sup>18</sup> Срв. Н. Стефанова. „Веда Словена“ — мистификация или мистифицирана. — АБВ, бр. 11 от 16—22 март 1982, с. 6 и сл. броеве.

<sup>19</sup> Ив. Д. Шишманов. Ф. XVIII, бр. 50/1014, с. 34 и сл.

<sup>20</sup> Вж. М. Ибровач. О. Дозон. — Сборник философског факултета Университета у Београду. Кн. IV, 2, Београд, 1959, с. 49—96.

<sup>21</sup> Вж. по-горе с. 3 и бел. 6.

<sup>22</sup> L. Beaulieu. Le bulgare à l'Ecole Nat. des langues orientales vivantes. Op. cit.

<sup>23</sup> БАН, ф. 11к, о. 3, а. е. 651, № 25.

<sup>24</sup> L. Beaulieu. Idem. Вж. за О. Дозон и „Веда Словена“: М. Арнаудов. Веркович и „Веда Словена“. С., 1968, с. 14, 31, 33, 35, 36, 42, 56, 57, 58, 99, 121, 144, 145, 147, 148, 149, 150, 183, 193, 221, 277, 292, 441, 491, 505, 507.

<sup>25</sup> Л. Ламуш. България преди четиридесет години. — Светоглас. Орган на двото на чуждестранните публицисти и писатели в България, г. I, бр. 1, май 1934, с. 3.

<sup>26</sup> Архивен и-т при БАН, ф. 11к, о. 3, а. е. 839. Вж. също сп. Славянски глас, г. V, 1895, кн. 10, с. 152—155. Вероятно се касае за бълг. дипломат Несторов. (К. Величков. Лит. архив, т. VII, 1979, № 172, с. 323.)

<sup>27</sup> Вж. отзива във в. Прогрес, г. III, 1894, бр. 85, 12 авг., с. 664. Вж. писмата на Л. Ламуш до Ив. Д. Шишманов. БАН, ф. 11к, о. 3, а. е. 839 (писмата са от 15. X. 1896 и 25. I. 1897).

<sup>28</sup> Вж. БАН — Архив Й. Иванов. Ф. IIВ, а. е. 9391 (писмо от 31 окт. 1894), 9392 (писмо от 9. I. 1895), 9393 (писмо от 12. III. 1895); вж. за Вазов: а. е. 9394 (писмо от 19 апр. 1895) и 9395 (писмо от 10. I. 1896).

<sup>29</sup> Пак там, а. е. 9405 и 9408.

<sup>30</sup> БАН, ф. 11к, о. 3, а. е. 839, № 46.

<sup>31</sup> Пак там, № 41: писмо от 30. XII/12. I. 1912 г.

<sup>32</sup> Вероятно е в Министерството на външните работи да се съхраняват негови доклади и други книжа, но ми бе съобщено, че такива архивни материали нямало.

<sup>33</sup> Вж. за Л. Ламуш и неговите трудове: Ив. Д. Шишманов. Леон Ламуш. — Свободно мнение, г. I, кн. 15, 7 дек. 1913, с. 7—9. Към тях може да се добавят и следните книги на Л. Ламуш, посветени на България: Le traité de Paix avec la Bulgarie. Paris, 1920; Comment la Bulgarie paie ses dettes de guerre. Extrait de la „Revue politique et parlementaire.“ Paris, 1924; Mi-Bulgarie paie ses dettes de guerre. La question des minorités. Paris, 1931 (срв. 3 писма, съхранявани чед. Dragomanov. Sofia, 1932; La question des minorités. Paris, 1931 (срв. 3 писма, съхранявани в ЦДИА, ф. 130, о. 1, а. е. 32, но необозначени до кого са писани, от 26. I. 1931, 22. VI. 1931 и 27. VIII. 1933 и ф. 302, о. 1, а. е. 28, № 54, в които става дума именно за тази книга на Л. Ламуш).

<sup>34</sup> Вж. в. Светоглас, г. II, бр. 5—6, дек. 1937, с. 5; A. Mazon. — Paul Boyer. — Revue des Etudes slaves, т. XXVI, p. 7—13; A. Vaillant. Antoine Meillet. — Revue des Etudes slaves, т. XVI, p. 196—214.

<sup>35</sup> N. Dontchev. Une étude de M. A. Mazon. — La Bulgarie, 12e an., n. 3164/19. 3, 1934, p. 2.

<sup>36</sup> D. Beauvois. La slavistique française. . . Op. cit., p. 265.

<sup>37</sup> Id., p. 257—265; Р. Бернар. Поглед върху изучаването на славянските езици във Франция. Пос. съч., с. 79—80; Т. Сарафов. Антоан Мейе. — Български език, г. VII, 1957, 1, с. 103—104.



<sup>38</sup> Вж. за Й. Иванов: К. Гечева. Йордан Иванов. Библиография. С., 1974 (с встъпелна статия за живота и научната дейност на Й. Иванов от П. Динев); Р. Бернар. Проф. Й. Иванов. — Изв. на И-та за бълг. литература, кн. VI, 1958, с. 21—23; Тр. Трифонов. Йордан Иванов Николов. — Архивен и-т при БАН, ф. 52к, 5 с.; ф. 52, о. 1, а. е. 382, 179, 368; ЦДИА, ф. 177, о. 2, а. е. 230; ф. 284, о. 1, а. е. 5461 (документи на М. Вълков и М-вото на просветата във връзка с назначаването на проф. Й. Иванов в Париж); Л. Веаулиеу. — Revue des Etudes slaves, т. 24, fasc. 4, p. 309—313.

<sup>39</sup> БИА—НБКМ, ф. 154, о. 1, а. е. 530 и 264, а. е. 5.

<sup>40</sup> L. Веаулиеу, Les origines de la réforme orthographique bulgare. — Revue des Etudes slaves, т. V, fasc. 1—2, Paris, 1925, p. 58—81; Les récentes réformes de l'orthographe bulgare. Mél. Paul Boyer. Paris, 1925.

<sup>41</sup> L. Веаулиеу. Traitement des mots étrangers en bulgare moderne. Mél. L. Milev. Sofia, 1933, p. 88—91; Une curieuse lacune du vocabulaire bulgare. — Mél. A. T. Balan. Sofia, 1933, p. 83—84; Les monosyllabiques masculins en bulgare: accentuation, lexique. — Revue des Etudes slaves, т. XXVII. Tome jubilaire 1923—1951; Des noms de famille en bulgare. — Revue des Etudes slaves, т. XIX, Paris, 1939, p. 17 et suiv. et т. XX, 1942, p. 63 et suiv.; Grammaire de la langue bulgare. Paris, 1931; 2ème éd. 1951; Quelques caractéristiques de l'évolution du bulgare moderne (Communication faite au IIème Congrès des slavistes, à Varsovie, 1934), etc. За връзките на проф. Л. Болио с български учени и други лица вж. Архивен и-т при БАН — архив акад. Ст. Младенов, ф. 370.

<sup>42</sup> Н. Дончев. Починал е проф. Л. Болио. — Лит. фронт, г. XXI, 1965, бр. 44, 28. X. с. 4. Вж. за Л. Болио: в. Епоха, г. I, бр. 203, 27 фев. 1923, с. 2; Дневни новини; в. Знаме, г. I, бр. 151, 11 окт. 1924, с. 2; Хроника; Л. Болио. Днешното състояние на славистиката във Франция. — Лит. глас, г. X, бр. 373—374, 1937, с. 3—5; При проф. Леон Болио (анонимно). — Светоглас, г. II, бр. 9—10, юли 1938, с. 2; в. Дневник, г. XLI, бр. 12 823, 1942, с. 4; М. Вълков и в. Проф. Леон Болио на 80 години. — Български език, г. VI, кн. 4, 1956, с. 376—377; Септември, г. IX, 1956, кн. 9, с. 203; Новини из другите литератури. Франция. Проф. Леон Болио на 80 години; М. Вълков. Приятел на България. 100 години от рождението на проф. Л. Болио. — Отечествен фронт, г. XXXIV, бр. 9832, 23 септ. 1976, с. 4; вж. също: Знаме, г. II, бр. 164, 27. VII. 1925, с. 2; Леон Болио за бълг. правопис; А. Каралийчев. Граматиката на Л. Болио. — Зора, г. XV, бр. 4, 17 апр. 1933, с. 8; К. Георгиев. Един час при бележника-приятел на България проф. Л. Болио. — Лит. глас, г. VIII, бр. 281, 1935, с. 7; При проф. Л. Болио. — Светоглас, г. II, бр. 7—8, 1938, с. 2; Леон Болио приет за дописен член на Бълг. писателски съюз. — Слово, г. XVII, бр. 5022, 3. IV. 1939; Стоянов. Чужда оценка за бълг. поезия. — Зора, г. XXIV, бр. 6304, 1942, с. 8; А. Муратов. Чужди на поезията. — Зора, бр. 6325, 1942, с. 6; Р. Бернар. Преглед върху изучаването на славянските езици във Франция. Пос. съч. с. 81; М. Вълков. Бълг. език във Франция. Пос. съч., с. 444; Л. Веаулиеу. Le bulgare à l'Ecole Nationale des langues orientales vivantes. Op. cit., p. 344 et suiv.

<sup>43</sup> Вж. Архивен и-т при БАН — архив акад. Ст. Младенов, ф. 154, а. е. 352, № 1 (Сопф. 29. VIII. 1938) до 31 (15 окт. 1957).

<sup>44</sup> Р. Бернар. Поглед върху изучаването на славянските езици във Франция. Пос. съч., с. 81.

<sup>45</sup> Вж. писмата му до акад. Ст. Младенов, ф. 154, а. е. 352, 25 окт. 1951 г. и 3 апр. 1954 г.

<sup>46</sup> Вж. библиография на трудовете му в сп. Български език, г. XVIII, кн. 4—5, 1968, с. 340—349. „Наука и изкуство“ ще издаде през 1982 г. част от трудовете в превод на бълг. език под заглавие „Славистични изследвания“ под ред. на ст. н. с.-д-р Д. Тилков.

<sup>47</sup> Вж. Н. Т. Колев. Вазови произведения на френски език. — Руски и западни езици. С., 1980, кн. 5, с. 53—59.

<sup>48</sup> Вж. Раб. дело, г. LIII, бр. 292, 26 окт. 1979, с. 1 и 8; „Другарят Тодор Живков връчи международната награда „Братя Кирил и Методий“ на професор Роже Бернар.“

<sup>49</sup> Вж. за проф. Р. Бернар също: Н. Дончев. Проф. Р. Бернар на 70 години. — Лит. фронт, бр. 44, 1 ноем. 1956; Приятел на България. Проф. Р. Бернар на 70 години. — Лит. фронт, бр. 32, 10 авг. 1978, с. 8; Отечествен фронт, бр. 6116, 9 фев. 1961, с. 4; Чуждестранни членове на Българската академия на науките; вж. също: СпБАН, г. VI, 1961, кн. 4, с. 104 и кн. 1, с. 122; П. Динев. Един приятел на България. — Нар. култура, бр. 37/603, 14 септ. 1968, с. 7; Ст. Стойков. Проф. Р. Бернар на 60 години. — Български език, г. XVIII, 1968, кн. 4—5, с. 331—339; Н. Колев. Ценен принос в българистиката. — Нар. култура, г. XXII, бр. 33 (1154), 18 авг. 1978, с. 7; М. Вълков. Живот, посветен на българистиката. — Отечествен фронт, бр. 10 374, 10 авг. 1978, с. 8; Н. Дончев. Проф. Р. Бернар — верен страж на историческата истина. — Пулс, бр. 24, 20 ноемв. 1979, с. 12; Н. Колев. Сътрудничеството между българистите във Франция с българските учени. — Пос. съч., с. 107—110.

<sup>50</sup> Вж. отзиви и рецензии за този превод: Н. Колев, Нов превод на Житието на Софроний на френски език. — Панорама, 1981, кн. 4; Н. Т. Колев. Nouvelle édition en français de l'autobiographie de Sofronij. — Etudes balkaniques, 1981, 4; Nouvelles de Sofia, an. IV, n. 32(168) du 12 août 1981, p. 5; „Vie et tribulations du pêcheur Sofronij en nouvelle édition française.“

<sup>51</sup> Като например: Grammaire structurale de l'allemand; Linguistique synchronique de l'allemand; Grammaire comparée des langues germaniques; Les catégories verbales dans les langues indo-

européennes; La théorie des groupes syntaxiques et les constituantes de la phrase; Evolution du système verbal germanique; Grammaire comparée des langues slaves; Quelques problèmes de morphologie verbale germanique; Etude des préverbes russes; Communications: „Methodologie des Aspektes“ — Colloque de Linguistique balkanique. Berlin, mars 1981; „Prolegomena към една българска граматика“ — I международен конгрес по българистика. С., май—юни 1981 (съобщението ще бъде обнародвано в сп. Език и литература); „Quelques remarques sur la genèse du système verbal en slave commun“ (IXe Congrès des slavistes, Kiev, septembre 1983), etc.

<sup>82</sup> Благодаря на проф. Жак Фьойе за любезността му да ми съобщи биографични и библиографски данни за себе си. Тук са упоменати само онези публикации, които са свързани с българистиката. Но проф. Ж. Фьойе е обнародвал и много други изследвания, статии и в областта на славистиката, германистиката или общото езикознание като: „Le problème de l'aspect en slave.“ — L'enseignement du russe, Paris, 1975, n. 21, p. 48—62; „Etude des préverbes russes“. — L'enseignement du russe, n. 29, septembre 1981, p. 9—28; „L'opposition constatation (non constatation en turc et en bulgare)“. — Zeitschrift für Balkanologie. Band XVI, 1980, p. 9—15; (en collaboration avec L. Bazin); Compte rendu de l'ouvrage de J u l i a n a R o t h. Die indirekten Erlebnisformen im Bulgarischen. München, 1979. Paru dans „Die Welt der Slaven“, Jahrgang, XXVI, Heft 1, 1981, p. 175—178; „Les formes impersonnelles du verbe.“ — Cahiers d'allemand. Paris, 1976, n. 9, p. 67—98; „Les élargissements de la base nominale“. Id., n. 13, 1978, p. 42—50; „Etude fonctionnelle de la phrase.“ Id., p. 100—120; „Structure de la phrase verbale“. — L'enseignement du russe, Paris, 1977, n. 23, p. 41—67; „Vers une théorie des unités linguistiques.“ — Cahiers de linguistique slave, Grenoble, 1977, n. 3, p. 55—90; „Les catégories verbales dans les langues indo-européennes.“ — Linguistica Palatina, n. 28, 1979; „Peut-on parler d'une classe de l'adverbe.“ — La linguistique, vol. 17, fasc. 1, 1981, p. 19—27; „Le système modal de l'allemand moderne.“ — Cahiers d'allemand. Paris, 1973, n. 6, p. 71—88; „Le système vocalique du germanique primitif.“ — La Linguistique. Paris, 1976, fasc. 1, p. 81—98; „Etude fonctionnelle de la phrase.“ — Cahiers d'allemand. Paris, 1978, n. 13, p. 100—120; „La théorie des groupes syntaxiques et les constituantes de la phrase (allemande)“. — Coll. „Linguistica Palatina“, n. 32, 1981; бъдещи публикации: „Linguistique diachronique de l'allemand“ (1983); „Grammaire comparée des langues germaniques“ (1983); Grammaire structurale de l'allemand“ et „Linguistique synchronique de l'allemand“ (1987—1990); „La linguistique balkanique“ (1982); „Grammaire comparée des langues slaves“ (1985—1987), etc., както и над десет научни съобщения на международни конгреси, колоквиуми и симпозиуми и много рецензии за трудове из областта на българистиката, славистиката и германистиката.

<sup>83</sup> Вж. по този въпрос освен посочените автори в бел. 7: Проф. Р. Бернар, титуляр на катедрата по български език при Висшето училище за живи източни езици. — Нар. култура, г. II, бр. 24, 14 юни 1958, с. 5; П. Д и н е к о в. Българската литература в западните страни. — Лит. мисъл, г. VIII, 4 авг. 1964, с. 180; Л. А н д р е й ч и н. Българският език в чуждестранните университети. — Български език, г. XIX, 1969, кн. 3, с. 296—298; Н. Д о н ч е в. Българската литература в западните страни. — Лит. мисъл, 1964, кн. 4, с. 174—183; О з у ф Ф и л и п. Славистиката във Франция. — Нар. култура, бр. 20, 20 май 1961; Е. Г е о р г и е в. Основи на славистиката и българистиката. С., 1979; Д. Б о в у а. Основные этапы развития французской славистики. Советское славяноведение, 1976, кн. 5, с. 87—95; В. U n b e g a u n. Slavonic studies in France. — The Slavonic (and east european) Review. Vol. VII, n. 19, June 1928, p. 694—698; A. M a z o n. Le Collège de France et les études slaves. — Le quatrième centenaire du Collège de France. Paris, 1932, p. 409—411.